

BOŻENA MIECHOWICZ
Gdańsk

OPIEKA II RZECZYPOSPOLITEJ NAD SZKOLNICTWEM POLSKIM WE FRANCJI W LATACH MIĘDZYWOJENNYCH

WPROWADZENIE

Pracy niniejszej przyświeca zamiar ukazania najistotniejszych aspektów opieki II Rzeczypospolitej nad szkolnictwem polskim we Francji w latach między I a II wojną światową. Przez pojęcie opieki II Rzeczypospolitej nad szkolnictwem polskim we Francji rozumieć będą zespół konkretnych poczynań władz państwa polskiego mających na celu zabezpieczenie, pod względem formalnym i rzeczowym, organizacji rozwoju i funkcjonowania placówek nauczania języka polskiego we Francji. W tak określonym pojęciu mieszczą się wszelkie formy pomocy, polegającej na dostarczaniu środków, pomocy metodycznych i wżogacaniu metod nauczania. Opieka władz odrodzonej Polski nad szkolnictwem polskim we Francji oznacza — w moim przekonaniu — nie tylko całością działań ochraniających wychowanie narodowe dzieci polskiej emigracji zarobkowej w tym kraju, lecz także odpowiedzialność za stan, poziom i wyniki tego wychowania.

W latach międzywojennych zagadnieniom podtrzymywania więzi narodowej wychodźców polskich we Francji z krajem oraz ich ochrony przed wynarodowieniem towarzyszyło znaczne zainteresowanie współczesnej opinii publicznej w Polsce. Świadczyły o tym publikacje książkowe, artykuły prasowe, społeczna działalność wielu instytucji i organizacji oraz fakt, że wkrótce po odzyskaniu niepodległości zagadnienia dotyczące emigracji do Francji znalazły się w polu zainteresowania i działania rządu polskiego¹.

Emigracja okazała się jednym ze sposobów rozwiązania problemu nadmiaru rąk do pracy w Polsce niepodległej. W l. 1919 - 1939 wyjechało z Polski w poszukiwaniu pracy około 1,2 mln osób — z tego ponad pół

¹ Dnia 3 września 1919 r. podpisano porozumienie między rządami Polski i Francji — tzw. Konwencję w przedmiocie emigracji i imigracji, por. J. Rozwadowski, *Emigracja polska we Francji*. Lille 1927, ss. 103 - 111 podaje pełny tekst; poprzedziły ją dyskusje na forum Sejmu, por. P. Kraszewski, *Polsko-francuska konwencja emigracyjna z 3 września 1919 r.* „Przegląd Polonijny”, 1975, nr 2, ss. 103 - 110.

miliona do Francji. Zniszczenia wojenne, wyludnienie i mały przyrost naturalny wywoływały zapotrzebowanie na robotników we Francji — przy jednoczesnym ograniczeniu tradycyjnych szlaków emigracyjnych do USA, Brazylii i Niemiec — spowodowały, że Francja stała się najpoważniejszym partnerem Polski w rozwiązywaniu problemu bezrobocia. Władze polskie, oceniając zjawisko emigracji zarobkowej jako przynoszące straty narodowe, nie potrafiły go jednak opanować. Chcąc zmniejszyć jego skutki sugerowano, aby: a) jak najmniej obywateli emigrowało; b) jak najwięcej z tych, którzy wyjechali, wróciło do kraju z dorobkiem materialnym i bez strat moralnych i fizycznych; c) jak najmniej z tych, którzy zostaną na stałe poza krajem, straciło wszelki kontakt z Polską². Biorąc to pod uwagę sformułowano cele wychowawcze szkoły polskiej za granicą. W zależności od rodzaju emigracji, celem nauki języka polskiego za granicą miało być: zapewnienie lepszego startu w kraju po krótkim pobycie poza nim lub asymilacja cywilizacyjna z zachowaniem odrębności narodowej, gdy emigrant miał pozostać za granicą na stałe. W stosunku do emigracji we Francji nie wypracowano jednolitego stanowiska. Najpierw liczone się z możliwością rychłego powrotu emigrantów do kraju, lecz po roku 1930 władze polskie zaczęły upowszechniać opinię, że pobyt Polaków we Francji powinien przybrać charakter pobytu stałego. W związku z tym zadaniem szkolnictwa polskiego we Francji początkowo miała być obrona młodzieży przed wynarodowieniem, utrzymanie jej w stałej łączności ideowej z Polską i danie jej koniecznego zasobu wiedzy o kraju. Później młodzież polską uczono i wychowywano tak, by mogła pracować i żyć wśród społeczności w kraju osiedlenia³. Zbyt skąpe dane źródłowe pozwalają jedynie na ogólne ustalenie cech istotnych dla kształtowania się koncepcji szkolnictwa polskiego we Francji.

Bezpośrednio po odzyskaniu niepodległości państwo polskie nie było w stanie organizować szkolnictwa polskiego za granicą. Ogromnym problemem okazała się kwestia szkolnictwa w kraju, gdzie przyszło uporać się z dziedzictwem zaborców. Prowadzono długotrwałe dyskusje nad organizacją szkoły, programami oraz ideałami wychowawczymi. W ciągu całego okresu międzywojennego ujawniło się wiele nurtów i kierunków w polskiej myśli pedagogicznej. Nie wypracowano jednak jednolitego kierunku działania. Podobnie było ze szkolnictwem polskim we Francji. Różnorodne typy szkół powstawały nie tylko w pierwszym okresie, gdy inicjatywa w tym zakresie należała niemal do samej tylko emigracji, lecz także przez całe międzywojenne dwudziestolecie. Zależnie od przejścio-

² J. Okołowicz, *Wychodźstwo i osadnictwo polskie przed wojną światową*, Warszawa 1920, s. 402.

³ P. Wiśniewski, *O Polakach za granicą*. Warszawa 1934, s. 19.

wych potrzeb i warunków tworzono szkoły z godzinami nauki w języku polskim, bądź pozaszkolne kursy języka polskiego i przedmiotów polskich. Trudności w zorganizowaniu dostatecznej ilości placówek nauczania języka polskiego upatrywać należy głównie w ustawodawstwie francuskim, nie zezwalającym na uruchomienie szkół mniejszości narodowych, a także w braku odpowiednich uzgodnień między obiema stronami — polską i francuską — oraz w ograniczeniach finansowych, krepujących czynniki rządowe i krajowe organizacje społeczne. Również brak rodzimej inteligencji i nauczycieli w gronie emigrantów przysparzał wiele kłopotów organizacyjnych i merytorycznych.

Wychodźstwo polskie przez cały czas żywo interesowało się problemem nauczania swych dzieci języka polskiego. Na półmilionową rzeszę emigrantów, blisko 100 tys. stanowili tzw. Westfalacy, przybyli do Francji z Niemiec. Byli oni zahartowani w walce o polskość, prezentowali znaczną kulturę pracy i kwalifikacje zawodowe. Reszta, przybyła bezpośrednio z kraju, to głównie małorolni i bezrolni, często niepiśmienni chłopci z Małopolski i Kielecczyzny. Głównie „Westfalacy” domagali się — od pierwszej chwili pobytu we Francji — zorganizowania szkolnictwa polskiego dla około 150 tys. dzieci polskich, będących w latach międzywojennych we Francji.

Lata dwudzieste i trzydzieste charakteryzowały się szczególnie dynamicznym rozwojem życia organizacyjnego Polaków we Francji. W wyniku zespolonego działania powstała gęsta sieć organizacji polonijnych, których liczba określona została na ponad półtora tysiąca. Wszystkie te organizacje — niezależnie od przekonań politycznych i światopoglądu oraz pełnionych w społeczności emigranckiej funkcji — domagały się od władz polskich pomocy w organizowaniu placówek nauczania języka polskiego oraz objęcia dzieci polskich obowiązkowym nauczaniem, zwłaszcza w pierwszym okresie, gdy nie stosowano przymusu szkolnego w stosunku do dzieci polskich emigrantów⁴.

SYSTEM OPIEKI I PRAWNE PODSTAWY SZKOLNICTWA POLSKIEGO WE FRANCJI

Próby zorganizowania opieki nad kulturalno-oświatową działalnością emigracji wyprzedziły próby stworzenia przez polskie czynniki państwowe instytucji i takiego ustawodawstwa, które ujmowałyby ruch wychodźczy w formy planowe oraz pozwalałyby na otoczenie Polaków za granicą opieką suwerennego państwa polskiego. Uzewnętrzniło się to m. in. w pracach Sejmu oraz Ministerstw: Spraw Zagranicznych (dalej

⁴ J. Rozwadowski, *op. cit.*, ss. 184-185.

MSZ), Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej MWRiOP), Pracy i Opieki Społecznej (dalej MPiOS). Powołano sejmową komisję emigracyjną, Państwową Radę Emigracyjną oraz Państwowy Urząd Emigracyjny. W dniu 1 kwietnia 1922 r., w obrębie Wydziału Ogólnego MSZ utworzono Referat Opieki Społecznej, do kompetencji którego należeć miały, m. in. sprawy polskiej opieki kulturalnej za granicą⁵. Miał on być organem wykonawczym, utworzonej w październiku 1922 r., Rady Opieki Kulturalnej. Na pierwszym posiedzeniu Rady, w obecności przedstawicieli MSZ, Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP), Państwowego Urzędu Emigracyjnego i innych organizacji oraz stowarzyszeń zajmujących się problemem wychowania polskiego ustalono, iż będzie ona wytyczać kierunki pomocy kulturalnej dla emigrantów oraz wysunięto postulaty dotyczące natychmiastowego rozpoczęcia planowej akcji kulturalno-oświatowej, mającej na celu wspieranie żywiołu polskiego w walce o prawa narodowe oraz budzenie świadomości narodowej „na placówkach chwilowo dla Polski straconych”⁶. Powołanie Rady było próbą skoordynowania działalności urzędów i organizacji społecznych w zakresie pomocy kulturalnej dla skupisk polskich za granicą. Na konferencji w dniu 28 sierpnia 1923 r. w MWRiOP powołano Międzyministerialną Komisję do Spraw Kulturalno-Oświatowych Polaków Zamieszkałych poza Granicami Państwa Polskiego⁷. Zajmowała się ona, jak wynika z protokołów: organizacją i rozwojem szkolnictwa polskiego za granicą, powodując wysyłanie do poszczególnych skupisk nauczycieli polskich z kraju; inicjowała w kraju i za granicą akcję opiekuńczą nad emigrantami; ułatwiała organizację wycieczek do Polski i nawiązywanie przez organizacje krajowe kontaktów ze skupiskami polskimi za granicą⁸.

Poczynając od 1932 r. MSZ zaczęło koncentrować w swych rękach całość spraw Polaków za granicą. Realizacji tej koncepcji sprzyjała rozbudowana służba konsularna. We Francji istniały polskie konsulaty etatowe w Paryżu, Lille, Strasburgu, Lyonie i Marsylii oraz honorowe w

⁵ Poza tym miał on także sprawować pieczę nad mniejszościami polskimi za granicą, nad polską akcją humanitarną wśród kolonii polskich oraz nad sprawami sportowymi i turystycznymi. „Dziennik Urzędowy MSZ”, nr 13, 1922, s. 171.

⁶ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Poznaniu (dalej WAP-P), Polski Związek Zachodni, syg. 100.

⁷ W jej skład weszli przedstawiciele MSZ, MWRiOP, Urzędu Emigracyjnego a od 1926 także Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Komisja działała do 23 maja 1930 odbywając sto posiedzeń. „Wychodźca”, 1927, nr 22, ss. 13-14.

⁸ Poza tym współpracowała też z władzami kościelnymi w zakresie akcji duszpasterskiej, ułatwiała przyjazdy młodzieży polskiej do kraju na studia i wypoczynek oraz popierała akcję wydawniczą i propagandową, mającą na celu popularyzację w społeczeństwie znajomości i potrzeb Polaków za granicą. *Ibidem*.

Hawrze, Bordeaux i Nicei. Konsulowie obowiązani byli zwracać szczególną uwagę na polską emigrację stałą i sezonową na terytorium swego okręgu, a zakres ich działalności opiekuńczej uzależniony był od możliwości finansowych.

W rozwijaniu współpracy z Polakami za granicą od pierwszych miesięcy niepodległości uczestniczyły krajowe organizacje i stowarzyszenia społeczno-kulturalne. Zwołany z inicjatywy Polskiej Macierzy Szkolnej, w dniach 12-13 kwietnia 1919 r., zjazd oświatowy w Warszawie⁹, w podjętej uchwale „uznał potrzebę nawiązania i utrzymania stałych stosunków z Polakami poza granicami Rzeczypospolitej” oraz polecił utworzyć Związek Polskich Towarzystw Oświatowych. Celem tego Związku, który — według projektu ustawy — powinien m. in. podejmować prace oświatowe poza granicami Polski miało być „zharmonizowanie poczynań oświatowych w kraju”¹⁰. Znaczne szanse nawiązania współpracy oświatowej z organizacjami polonijnymi miały towarzystwa tworzone specjalnie w tym celu. Jednym z pierwszych było Towarzystwo Opieki Kulturalnej nad Polakami Zamieszkałymi Zagranicą im. Adama Mickiewicza, założone na przełomie 1921/1922 z inicjatywy Antoniego Osuchowskiego. Stawiało sobie ono za cel „krzewienie i popieranie działalności kulturalno-oświatowej oraz rozwój uczuć narodowych wśród Polaków żyjących poza granicami politycznymi Państwa Polskiego”¹¹. Miało też ono wspomagać polskie instytucje oświatowe za granicą: ochronki, szkoły, kursy, domy ludowe, bursy itp., organizować wycieczki krajoznawcze, wydawać i rozpowszechniać podręczniki polskie i czasopisma, udzielać stypendiów kształcącej się młodzieży oraz propagować wśród społeczeństwa w kraju wiadomości o życiu i potrzebach Polaków za granicą¹². W 1923 r. — z inicjatywy Urzędu Emigracyjnego — powstało w Warszawie Towarzystwo Bibliotek i Wydawnictw Popularnych dla Wychodźstwa im. Józefa Okołowicza. Towarzystwo to stawiało sobie za cel szerzenie oświaty i pobudzanie uczuć narodowych wśród Polaków pracujących za granicą, głównie poprzez wysyłanie książek i tworzenie biblio-

⁹ Uczestniczyli w nim delegaci Towarzystwa Szkół Ludowych (Galicja), Towarzystwa Oświaty Ludowej (Galicja), Towarzystwa Czytelni Ludowych (Poznań) oraz Polskiej Macierzy Szkolnej Śląska Cieszyńskiego i Królestwa. „Przegląd Oświatowy”, 1919, ss. 121-123.

¹⁰ *Ibidem*, ss. 211-212.

¹¹ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Opieki Kulturalnej nad Polakami zamieszkałymi Zagranicą im. A. Mickiewicza od kwietnia 1928 do 31 grudnia 1929*. Warszawa 1930, ss. 32/34.

¹² Przy współpracy z Referatem Opieki Kulturalnej MSZ Towarzystwo utworzyło swoje oddziały w Anglii (Londyn), Holandii (Rotterdam) i Włoszech (Rzym, Triest). Zob. *Sprawozdanie Towarzystwa Opieki Kulturalnej... za 1922-1923*. Warszawa 1923, ss. 10-24.

tek w skupiskach emigranckich. Rosnące zainteresowanie organizacji społecznych i instytucji państwowych sprawami emigrantów znalazło odbicie w poszerzonym stopniowo zakresie, wzbogacaniu form i doskonaleniu metod współpracy kulturalno-oświatowej z ośrodkami polskimi za granicą.

Pracę w Polsce na rzecz współdziałania ze skupiskami wychodźczymi prowadziło ponad 25 organizacji społecznych. Jedne z nich nastawione były na kontakty tylko w ściśle określonym zakresie, inne ze skupiskami z poszczególnych krajów. Współpraca między tymi organizacjami układała się różnie, odmienne też były ich cele statutowe i struktury organizacyjne. Mimo różnych powiązań politycznych, organizacje te reprezentowały w zasadzie wspólny pogląd, że państwo polskie jest zobowiązane do stworzenia systemu pomocy wychodźstwu w taki sposób, aby zabezpieczyć emigrantów polskich przed wynarodowieniem i wyzyskiem ekonomicznym. O jakości ich pomocy dla szkolnictwa polskiego poza granicami Polski można wnioskować na podstawie konkretnych danych, które zostaną przytoczone w dalszej części niniejszej pracy. Jeśli można byłoby poprzestać na opinii, znającego z autopsji sytuację emigracji polskiej we Francji, J. Rozwadowskiego, to współdziałanie instytucji krajowych z emigracyjnymi było dobre i właściwe.

Do 1924 r. nie było żadnej podstawy prawnej dla działań organizacyjnych na rzecz tworzenia szkolnictwa polskiego we Francji. Polsko-francuska konwencja z 1919 r. i jej uzupełnienie z 1920 r. również nie tworzyły prawnej podstawy dla działalności tego rodzaju. Strona polska, działając w pośpiechu, nie postawiła w rokowaniach sprawy szkolnictwa polskiego we Francji na tyle stanowczo, by strona francuska, gotowa wówczas pójść na ustępstwa, spełniła jej żądania. W wielu jednak miejscowościach, w drodze bezpośredniego porozumienia z dyrekcjami kopalń, organizowano naukę w języku polskim. Dzięki zaś interwencji Rady Emigracyjnego przy Poselstwie Polskim w Paryżu, w 1921 r., francuskie Ministerstwo Oświecenia Publicznego wyraziło zgodę na prowadzenie kursów języka polskiego przez Polaków po zajęciach w szkole francuskiej¹³.

Sprawa szkolnictwa polskiego wzbudziła ponowne zainteresowanie strony polskiej w 1923 r. z racji zbliżających się nowych rokowań polsko-francuskich. Wobec zmienionej już na niekorzyść Polski sytuacji na francuskim rynku pracy delegacja polska niewiele uzyskała. W podpisanej w dniu 17 kwietnia 1924 r. konwencji strona francuska zgadzała się na stosowanie obowiązku szkolnego wobec dzieci polskich. Nadto — dzięki Centralnemu Komitetowi Kopalń Francuskich uzyskano zobowią-

¹³ A. Girard, J. Stoetzel, „Français est Immigrés”, z. 19, s. 409, z. 20, s. 199.

zanie strony francuskiej, iż dzieciom pracowników polskich zapewni się naukę polskiego, historii i geografii polskiej w przypadku, gdy liczba dzieci w danej miejscowości przekroczy 65¹⁴.

SZKOLNICTWO POLSKIE WE FRANCJI PERIODYZACJA I STRUKTURA

Powstanie i rozwój szkolnictwa polskiego we Francji, stworzenie dlań prawnych podstaw działania zawdzięczała emigracja polska władzom krajowym. Była to — w odróżnieniu od innych form życia organizacyjnego — ta sfera działalności wychodźstwa, której rozwój w największym stopniu uzależniony był od dotacji i operatywności władz polskich i ich delegatur we Francji.

W aktywności władz krajowych wobec szkolnictwa polskiego we Francji rysują się wyraźnie trzy cezury czasowe. Wyznaczały je — przede wszystkim — aktualny pogląd władz polskich na zjawisko wychodźstwa i oświatę emigracyjną oraz stan ekonomiczny obu krajów i wielkości dotacji francuskich.

1) lata 1919 - 1924 — brak zorganizowanej pomocy nowo powstałego państwa; spontaniczne i bezplanowe powstawanie polskich placówek szkolnych we Francji; dążenie do prawnego uregulowania spraw szkolnych. Okres ten kończy podpisanie przez oba państwa dodatkowego protokołu do konwencji polsko-francuskiej;

2) lata 1924 - 1932 — centralizacja pomocy rządowej; utworzenie i działanie Naczelnego Inspektoratu Oświatowego (dalej NIO); dążenie do maksymalnego wykorzystania zobowiązań strony francuskiej;

3) lata 1932 - 1939 — okres decentralizacji poczynań rządowych; przekazanie uprawnień NIO Referatowi Kulturalno-Oświatowemu przy Ambasadzie Polskiej w Paryżu i konsulatom; rozszerzenie uprawnień w zakresie szkolnictwa Rady Porozumiewawczej Związków Polskich we Francji (dalej RPZPwF); działalność Światowego Związku Polaków z Zagranicy; walka z „komunistycznym” poglądem na oświatę narodową na wychodźstwie i akcją Towarzystwa Uniwersytetów Robotniczych.

W organizacji nauczania przedmiotów polskich po polsku we Francji wyróżnić można trzy szczeble:

1) Placówki wychowania przedszkolnego.

¹⁴ Wg listu Peyerimhoffa (tł. M. Pankiewicz), *Szkolnictwo polskie we Francji*. „Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego”, 1927, t. 3, ss. 60-62; J. Rozwadowski, *op. cit.*, s. 267. Nauczycieli polskich miało przysłać polskie MWRIOP, a zatwierdzać miały specjalne polsko-francuskie komisje kwalifikacyjne. Francuska nazwa Komitetu brzmiała — *Comité Central des Houlères de France*.

Pierwsze przedszkola polskie we Francji, zwane ochronkami, powstały na początku lat dwudziestych¹⁵. Powstawały one z inicjatywy władz krajowych i emigrantów¹⁶. Planowa akcja organizacji ochron rozpoczęła się w 1928 r., tj. po utworzeniu Polskiego Uniwersytetu Robotniczego w Lille. Celem ich działalności było: zapewnienie opieki nad dzieckiem w czasie pracy obojga rodziców, stworzenie możliwości wszechstronnego rozwoju, wychowanie w duchu narodowym oraz umożliwienie kontaktu z polskim słowem mówionym. Uruchomienie ochron nie wymagało tylu starań i finansów, co organizacja szkół polskich¹⁷. Rozwój przedszkoli polskich we Francji w l. 1925 - 1939 ilustruje tabela I.

TABELA I

Przedszkola polskie we Francji w latach 1925 - 1939

Rok szkolny	Liczba punktów wychowania przedszkolnego	Liczba dzieci
1925/26	1	85
1926/27	9	490
1929/30	46	3350
1930/31	45	3131
1931/32	47	2300
1932/33	46	3031
1933/34	42	2689
1934/35	38 (w tym trzy ogniska)	2220
1935/36	49	3082
1936/37	62 (w tym 38 ognisk)	3372
1937/38	62	(brak danych)
1938/39	60	(brak danych)

Źródła: AAN MSZ, syg.: 10650, 10651, 10653, 10654, 10657; Roczniki RPZPwF za lata 1936 - 1939; Sprawozdania z działalności PUR za lata 1926 - 1928.

Od roku 1932, na skutek zmniejszania dotacji ze strony francuskiej oraz braku możliwości pokrycia kosztów utrzymania przedszkoli ze strony polskiej, dążono do zastąpienia ich ogniskami wychowania przedszkolnego, prowadzonymi społecznie przez emigrantki.

¹⁵ Sprawozdanie z działalności Polskiego Uniwersytetu Robotniczego. „Biuletyn Oświatowy PUR”, 1926, 1927, 1928; Archiwum Akt Nowych (dalej AAN), Zespół Akt MSZ, syg. 10453, s. 1.

¹⁶ AAN, MSZ, syg. 10675, 10644, 10671; Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Paryżu (dalej ARP), syg. 285.

¹⁷ Projekt okólnika w sprawie organizacji ochron i szkół polskich we Francji Naczelnego Instruktoratu Oświatowego w Paryżu, marzec 1938, w: AAN, MSZ, syg. 10644.

2) Placówki prowadzące nauczanie języka polskiego na poziomie szkoły powszechnej.

Pierwsze szkoły polskie we Francji powstały w 1908 r., ale okres I wojny światowej przetrwała tylko jedna z nich — w Guesnain-Déchy. Po wojnie, wraz z napływem emigrantów, rozpoczęto tworzenie szkół, przy czym gwałtowny ich rozwój nastąpił po roku 1924, tj. po wejściu w życie porozumienia polsko-francuskiego w tym zakresie. W latach następnych — w latach kryzysu i reemigracji (1929 - 1933) — zaobserwować może pewien spadek, zarówno liczby dzieci, jak i ilości nauczycieli. Stan placówek nauczania języka polskiego we Francji w okresie 1923 - 1939 ilustruje tabela II.

TABELA II

Szkoły polskie we Francji i liczba uczniów w latach 1923 - 1939.

Rok szkolny	Liczba punktów szkolnych	Liczba dzieci
1923/24	42	2520
1924/25	82	3500
1925/26	82	3540
1926/27	206	11773
1927/28	260	24960
1928/29	260	22283
1929/30	253	22160
1930/31	247	21194
1931/32	239	20279
1932/33	219	18933
1933/34	260	19959
1934/35	241	17499
1935/36	238	22790
1936/37	246	(brak danych)
1937/38	249	(brak danych)
1938/39	262	(brak danych)

Źródła: AAN MSZ, syg.: 10455, 10643, 10453, 10651, 10652, 10656, 10659; ARP syg. 285; *Na drogach współpracy do wspólnego celu*. „Poradnik Oświatowy”, nr 1, 1937; *Szkolnictwo polskie we Francji*. „Polacy Zagranicą” nr 7, 1932.

Jak już wspomniano we wstępie, Francja była przed II wojną światową krajem, w którym nie było szkół polskich w całym tego słowa znaczeniu. Istniały w tym kraju jedynie kursy języka polskiego i wiedzy o Polsce:

a) w szkołach komunalnych poza normalnymi godzinami szkolnymi, zazwyczaj w czwartki i niedziele, w przerwie obiadowej lub po godzi-

nach obowiązkowych francuskich, od jednej do czterech godzin tygodniowo;

b) w prywatnych szkołach kopalnianych w normalnym czasie nauki, pomiędzy przedmiotami francuskimi, nie więcej niż trzy godziny dziennie; od 5 - 15 godzin tygodniowo;

c) tzw. kursy czwartkowe organizowane w lokalach polskich towarzystw, około 5 godzin tygodniowo;

d) letnie kursy języka polskiego, organizowane w latach 1936 - 1939 w rejonie Toulouse dla osadników polskich, mieszkających w dużym rozproszeniu, przez przysłanych z kraju instruktorów ZHP. Kursy takie trwały co najmniej cztery tygodnie, a dzienny wymiar godzin wynosił 5 - 8 godzin. W sumie uczestniczyło w nich 716 osób, a finansowały go władze polskie wraz ze Światowym Związkiem Polaków z Zagranicy¹⁸.

Zgodnie z założeniami i postulatami osób kierujących organizacją szkolnictwa polskiego, nauka w placówkach szkolnych we Francji sprostawała się do nauki pisania, czytania, w miarę poprawnego mówienia, rozbudzenia zamięłowania do czytelnictwa oraz przekazania dzieciom elementarnych wiadomości z historii, geografii, literatury oraz najnowszej wiedzy o Polsce¹⁹.

3) Nauka języka polskiego w szkołach średnich.

Jedynym powstałym w latach międzywojennych we Francji zakładem z polskim językiem wykładowym po szkole powszechnej, była Szkoła Gospodarstwa Domowego dla Dziewcząt w St. Ludan, prowadzona przez zakonnice, a subsydiowana m. in. przez władze polskie. Poza tym istniały tylko kursy języka polskiego w średnich szkołach francuskich — Liceum Katolickim w Béthuen i Seminarium Duchownym w Arras, prowadzone w l. 1936 - 1939 przez prof. A. Godlewskiego, lektora języka polskiego w Lille²⁰. Ponadto w bursach dla polskiej młodzieży kształcącej się w ogólnokształcących i zawodowych szkołach francuskich (Lille, Strasburg, Amiens)²¹, organizowano kursy języka polskiego.

Nie udało się władzom polskim, mimo starań, zorganizować pełnego systemu szkolnego z polskim językiem wykładowym, od przedszkola poczynając, poprzez szkołę powszechną do szkoły średniej, dającej uprawnień do studiów wyższych.

¹⁸ AAN, MSZ, sygn. 10654.

¹⁹ AAN, Konsulat Polski w Marsylii, sygn. 282.

²⁰ AAN, MSZ, sygn. 10455, 10680, 10681.

²¹ Bursa w Lille istniała w l. 1933 - 1939: AAN, MSZ, sygn. 10678, 11377, 11185; *Bursa Polska im. Banku PKO w Lille*. Poradnik Oświatowy, 1938, nr 3; Bursa w Strasburgu istniała w l. 1934 - 1936; AAN, MSZ, sygn. 10455, 10456. Bursa przy Seminarium Duchownym w Amiens utworzona została w 1939 r., AAN, MSZ, sygn. 11185, 11399.

POLITYKA KADROWA

Jednym z podstawowych elementów decydujących o powodzeniu każdej pracy oświatowej jest stan, wykształcenie, inteligencja i aktywność społeczna osób zaangażowanych w jej realizację oraz nią kierujących. Dlatego też, w tworzeniu i późniejszej realizacji różnych form opieki władz polskich nad szkolnictwem polskim we Francji, kładziono szczególny nacisk na sprawy związane z rozpoznaniem potrzeb, a następnie z organizacją naboru i właściwym rozdzielaniem kadr nauczycielskich, ochroniarskich i instruktorskich. Dużą też uwagę zwracano na dokształcanie kadr, a zwłaszcza na organizację kursów i egzaminów na nauczycieli i opiekunów ochronek dla osób bez przygotowania zawodowego, prowadzących polskie placówki oświatowe.

W pierwszym okresie, w placówkach utworzonych przez emigrantów, nauczali przeważnie górnicy, którzy przeszli specjalny kurs nauczycielski w Westfalii i tam też wcześniej w tym charakterze pracowali. Pobierali oni od dyrekcji kopalń pensje, całkowicie uzależniając się w ten sposób od nich²². Stan ten uległ zmianie po 1924 r. Od tej pory MWRiOP w Warszawie zgłaszało władzom francuskim listę kandydatów na nauczycieli bądź też — w razie pilnej potrzeby — wysyłało ich bezpośrednio do Francji. Informowano też nauczycieli w kraju o wolnych posadach we Francji, określając jednocześnie warunki naboru²³. Zakwalifikowani do wyjazdu do Francji nauczyciele otrzymywali od ministerstwa płatne urlopy, bezpłatne paszporty, wizy oraz zasiłki pieniężne na podróż²⁴. System ten doprowadził do podziału zatrudnionych we Francji osób na: etatowych nauczycieli i ochroniarki, opłacanych przez władze polskie, oraz nietatowych, opłacanych przez przedsiębiorstwa francuskie. Była też grupa trzecia, opłacana równocześnie przez obie strony.

W celu doszkalania nauczycieli władze polskie wraz ze Związkiem Polskich Nauczycieli we Francji organizowały szereg kursów wakacyjnych na miejscu i w Polsce. W programie tych kursów znajdowały się podstawowe wiadomości z pedagogiki, psychologii, nauka języka francuskiego i dane o kraju ojczystym²⁵. Jednocześnie, zdając sobie sprawę,

²² M. Pankiewicz (tl.), *op. cit.*, s. 60.

²³ Kandydat do wyjazdu musiał ukończyć co najmniej seminarium nauczycielskie, złożyć egzamin praktyczny, znać język francuski, mieć 20-35 lat, posiadać aktualne świadectwo lekarskie, przedstawić dowody działalności społecznej w kraju i podpisać zobowiązanie na okres 3-5 lat. AAN MSZ, sygn. 10670, 10671.

²⁴ Dziennik Urzędowy MWRiOP, 1926, poz. 136, s. 285; Pismo MWRiOP do Zarządu Głównego Związku Polskich Nauczycieli we Francji z 6 października 1926, w: AAN, Zespół A. Wiącek, sygn. 14.

²⁵ AAN, Konsulat RP w Marsylii, sygn. 324; MSZ, sygn. 10642, 10571, 10654, 10826, 11188.

TABELA III
Kadra szkół i ochron polskich we Francji w l. 1922 - 1939

Rok	Nauczyciele	Ochroniarki	Razem	W tym z kwalifikacją
1922	25	(brak danych)	25	(brak danych)
1924	39	(brak danych)	39	14
1925	72	(brak danych)	72	(brak danych)
1926	95	1	96	55
1927	96	9	105	(brak danych)
1928	120	15	135	(brak danych)
1929	138	46	184	93
1930	150	40	195	111
1931	161	45	206	139
1932	166	46	212	139
1933	148	42	190	141
1934	145	38	183	134
1935	137	47	184	147
1936	137	62	199	159
1937	116	62	178	158
1938	121	60	181	131
1939	127	61	188	133

Źródła: AAN MSZ, sygn.: 10650 - 10654, 10656, 10657, 10659, 10643, 10645; ARP, sygn. 285, 231A; A. Wiącek sygn. 14. „Roczniki RPZPwF” za lata 1936 - 1939, „Sprawozdanie z działalności PUR” 1926 - 1928; *Szkolnictwo polskie we Francji*; „Polacy Zagranicą”, nr 7, 1932; E. Zdrojewski, *Szkolnictwo polskie na obczyźnie*. Warszawa 1927, s. 18.

że brak jest realnych możliwości zaspokojenia wszystkich potrzeb kadrowych szkolnictwa polskiego we Francji²⁶, władze krajowe, za pośrednictwem swych delegatur we Francji, prowadziły kursy i egzaminy dla nauczycieli-górników oraz emigrantek polskich, prowadzących ogniska wychowania przedszkolnego. Akcja ta uległa nasileniu po roku 1932 wraz z dążeniem władz polskich do przekształcania kursów języka w szkołach w kursy czwartkowe, a ochroniek w ogniska. Kursy takie obejmowały podstawowe wiadomości o dziecku oraz wybór najistotniejszych danych o Polsce. Egzamin na nauczyciela wykwalifikowanego — pisemny i ustny — organizowany był raz do roku. Dzięki tej formie szkolenia podstawowe kwalifikacje zawodowe uzyskało w l. 1936 - 1939 26 osób. Organizowane w podobny sposób przeszkolenia dla kandydatek na kierowniczkę punktów przedszkolnych dały emigracji polskiej we Francji około 50 nowych pracownic²⁷.

Sytuację kadrową szkolnictwa polskiego we Francji w przyszłości mieli poprawić młodzi emigranci. Dlatego też władze polskie oraz wiele

²⁶ „Narodowiec” z 5 maja 1928 w artykule *Rozpaczliwe położenie szkolnictwa polskiego* podaje, że brakująca liczba nauczycieli wynosiła 280 osób.

²⁷ AAN MSZ, sygn. 10651, 10661, 10662.

organizacji krajowych fundowały najzdolniejszym spośród członków młodego pokolenia emigrantów stypendia, umożliwiające ukończenie szkoły średniej lub szkoły wyższej w kraju. Jednocześnie też urządzano kursy wakacyjne, których zadaniem było zachęcenie słuchaczy do prowadzenia pracy wychowawczo-oświatowej i kulturalnej wśród emigracji²⁸.

Władze polskie dokonywały też wszechstronnej oceny przydatności nauczycieli do pracy poprzez wizytowanie zajęć dwukrotnie w ciągu roku. W razie niesprawdzenia się danego pracownika odwoływano go do kraju. Przedstawiciele władz polskich pośredniczyli w konfliktach z francuskimi władzami oświatowymi i pracodawcami — w razie potrzeby — przenosili nauczycieli do innych miejscowości. Zadania te realizował początkowo powołany przy Ambasadzie RP w Paryżu w 1923 r. Naczelny Instruktorat Oświatowy. Od roku 1932, kiedy to całokształt spraw związanych z działalnością oświatowo-wychowawczą przeszedł z gestii MWRiOP do MSZ, zlikwidowano Urząd NIO przekazując jego zadania Radcy Emigracyjnemu przy Ambasadzie RP w Paryżu i kierując fachowców do poszczególnych konsulatów²⁹.

Pomoc finansowa, udzielana przez władze polskie nauczycielom polskim we Francji, sprowadzała się do zasiłków i zapomóg jednorazowych. Przydzielano je osobom, które znalazły się w trudnej sytuacji materialnej z powodu choroby, konfliktów z pracodawcą francuskim, zmianą stanu rodzinnego, czy konieczności dojazdu. Poza tym wypłacano nauczycielom dodatki miesięczne, rodzinne, mieszkaniowe lub na dojazdy do pracy, stanowiące ekwiwalent ponoszonych przez nich strat.

OPIEKA METODYCZNO-PROGRAMOWA

Duży wpływ na prawidłowe funkcjonowanie szkolnictwa ma ustalenie minimalnego zakresu wiadomości, które uczniowie powinni opanować oraz sposobu, w jaki nauczyciele wiadomości te powinni uczniom przekazywać. Dlatego też poczynania władz i organizacji polskich w kraju, w tym właśnie zakresie, z pewnością zadecydowały o poziomie, jaki osiągały szkoły polskie we Francji w l. 1919 - 1939. Trudno jest dziś — ze względu na niedostatek źródeł z lat dwudziestych — ukazać całościowy obraz przedsięwzięć II Rzeczypospolitej w tej dziedzinie.

²⁸ O dotacjach na stypendia mówi się m. in. w AAN MSZ 10643, 10648, 10645 (w 1930 r. udzielono 10 stypendiów). Akcję zapoczątkowano w 1925 r., w 1926 wysłano już 90 osób, zaś w 1927 — 11. W sumie kształciło się wówczas w kraju 200 dzieci. Subwencje zaś udzielane były przez MWRiOP oraz Towarzystwo Emigracyjne.

²⁹ Byli to instruktorzy oświatowi przy konsulatach w Lille 3-4 osoby, w Paryżu 2 osoby, Strasburgu 1-2 osoby, Toulouse — 1.

Wiadomo tylko, że program nauczania dla szkół polskich we Francji ukazał się w 1934 r. Prawdopodobnie, jak wynika to z notatek prasowych, do tego czasu korzystano wyłącznie z programów krajowych bądź też wskazówek zamieszczanych w czasopismach oświatowych³⁰. Dlatego też osiągnane wyniki nauczania w szkolnictwie polskim we Francji były bardzo zróżnicowane i zależały głównie od wiedzy i dobrej woli uczących. W tych okolicznościach inicjatywa władz polskich opracowania i powielenia programu nauczania dwóch przedmiotów: języka polskiego i wiadomości o Polsce (kompedium wiedzy z zakresu historii, geografii i osiągnięć kultury Polski współczesnej), choć spóźniona, przyniosła spodziewane efekty³¹.

Następny etap wpływania władz polskich na poziom i treści nauczania w szkołach polskich we Francji został zapoczątkowany przez pracę nad przygotowaniem podręczników dla tychże szkół. Działania w tym zakresie podjęto w latach trzydziestych, a uczestniczyły w nich poza MWRiOP, ARP w Paryżu, Światowy Związek Polaków z Zagranicy oraz Komitet Wychowania Narodowego w Polsce. Nie doprowadzono prac tych do końca, a nauczyciele polscy we Francji przez cały czas korzystali z podręczników krajowych³².

Równie dużą wagę przywiązywały władze i organizacje krajowe — głównie ze względu na możliwości uczuciowego związania młodzieży polskiej we Francji z krajem do jak najszerszego nawiązywania kontaktów (wymiana korespondencji, widokówek, książek itp.) między szkołami polskimi w kraju i we Francji. Akcja ta zapoczątkowana została w 1926 roku i w najlepszym okresie objęła blisko jedną trzecią szkół polskich we Francji³³.

³⁰ Por. A. Wiącek, *Czego potrzeba emigracji polskiej we Francji, by zachowała swój narodowy charakter?*, „Szkoła Polska na Emigracji” 1925, nr 1-3, s. 21; *Program nauczania w języku polskim*. „Biuletyn Towarzystwa Pracy Społeczno-Kulturalnej”, 1928, nr 26, s. 17; *Projekt tygodniowego rozkładu godzin w szkołach polskich we Francji*. „Szkoła Polska na Emigracji”, 1929, nr 4-7; s. 29 i nast.

³¹ Program ten opracowany został na podstawie propozycji nauczycieli Ognisk Nauczycielskich w Lille i Metz przez Komisję Programową przy ARP w Paryżu pod przewodnictwem delegata MWRiOP w styczniu 1934 r. i poprawiony stosownie do uwag tego ministerstwa. Dostosowany on był do różnych poziomów nauczania, o różnej liczbie godzin nauki oraz uzupełniony wskazówkami praktycznymi. AAN MSZ, syg. 10660; Konsulat RP w Marsylii, syg. 282.

³² Jedynym efektem — mimo ogłoszenia konkursu na podręcznik przez Światowy Związek Polaków z Zagranicy i Komitet wychowania Narodowego Młodzieży Polskiej z Zagranicy — było napisanie przez dr H. Podhaską książki „Nauka o Polsce”. Jak można wnosić na podstawie korespondencji między MSZ a Komisją Programową była to próba nieudana.

³³ *Opieka szkół polskich nad szkolnictwem we Francji*, „Polacy Zagranicą”,

TROSKA O BAZĘ MATERIALNĄ

Władze polskie, zdając sobie sprawę ze znaczenia, jakie dla poziomu i wyników nauczania posiada wielkość i nowoczesność bazy materialnej szkół polskich we Francji (budynki, sprzęt szkolny, stan bibliotek, zaopatrzenie uczniów w podręczniki, wyposażenie klas w pomoce naukowe), próbowały roztoczyć opiekę i nad tą sferą. Pomoc w tym zakresie sprowadzała się do: a) opłacania kosztu wynajmu lokali oraz wyposażenia ich w sprzęt, w przypadku, gdy pracodawcy francuscy nie wywiązywali się z zobowiązań; b) zakupu i przesłania do Francji pomocy naukowych, podręczników szkolnych, nagród dla dzieci, prezentów gwiazdkowych³⁴.

Również dzięki dofinansowywaniu przez władze polskie (około 60%), można było zorganizować bursy polskie dla młodzieży szkół średnich oraz wydawać pisemko dla dzieci „Polskie Pachole”. Poza pomocą finansową — rząd polski, organizacje społeczne i osoby prywatne — przesyłały do szkół i przedszkoli dary rzeczowe. Trudno jest dzisiaj ustalić skalę tej pomocy, gdyż zachowało się tylko kilka danych źródłowych, ale należy sądzić, że w pewnej mierze przyczyniła się ona do poprawy stanu wyposażenia szkół i przedszkoli polskich we Francji³⁵.

Władze polskie corocznie asygnowały pewne kwoty na potrzeby emigracji polskiej we Francji, z których blisko jedną trzecią przeznaczano na cele szkolnictwa. Na podstawie dostępnych źródeł udało się ustalić jedynie dane z lat trzydziestych. Wynika z nich, że wielkość całkowitych dotacji polskich na emigrację polską we Francji wahała się w granicach od jednego do blisko dwóch milionów złotych, z tego zaś na oświatę przeznaczano od 300 do 800 tys. złotych³⁶.

1934, nr 12; np. w 1937 r. przesłano do Francji 5 680 listów, 1 268 książek, 44 albumy i około 1000 innych pomocy naukowych. Także AAN MSZ, syg. 10643.

³⁴ Pomoce naukowe były przesyłane z kraju przez różne instytucje i stowarzyszenia (m. in. Towarzystwo Opieki im. A. Mickiewicza, Towarzystwo Bibliotek Wychodźczych im. Okołowicza, ZNP, Szkół Powszechnych, Towarzystwo Czytelni Ludowych, Zakład Narodowy im. Ossolińskich), a ich rozdziałem kierowały delegatury władz krajowych we Francji. W skład przesyłanych pomocy wchodziły: projektor, filmy, rzutniki, przeźrocza, mapy, tablice, obrazy i obrazki krajobrazowe, portrety wybitnych Polaków, książki itp. AAN Konsulat RP Marsylia, syg. 282, 370, MSZ syg. 10656, 10663, 11399.

³⁵ Nie można tu nie wspomnieć, że akcja ta, głównie zaopatrzenie w podręczniki, miała swoją ujemną stronę. Przesyłane podręczniki pochodziły z różnych okresów, były nieraz zdezaktualizowane, a ich rozprowadzanie nie było planowe i skoordynowane. Zdarzyły się przypadki, że w jednej klasie każde dziecko miało inny podręcznik. AAN, Konsulat RP Marsylia, syg. 370 - 379, MSZ, syg. 19659.

³⁶ AAN, MSZ, syg. ARP, Konsulat RP w Marsylii, zespoły akt Światowego Związku Polaków z Zagranicy, ZHP.

Nie wszystkie dotacje krajowe na rozwój oświaty polskiej we Francji pochodziły z subwencji rządowych, ale często były efektem mobilizowania przez władze instytucji i towarzystw krajowych³⁷. Na potrzeby emigracji polskiej we Francji przeznaczano przeciętnie 10-25% całej kwoty asygnowanej dla wychodźstwa polskiego w świecie. Przy czym, po subwencjach dla Polaków w krajach przygranicznych i USA, właśnie do Francji kierowano najwyższe dotacje³⁸.

Były dwa rodzaje dotacji krajowych na cele oświatowe: stałe i jednorazowe. W okresie międzywojennym fundusze krajowe przeznaczano na:

- a) pobory dla nauczycieli i kierowniczek przedszkoli, w granicach 40 - 60% całości potrzebnych sum;
- b) zasiłki i zapomogi jednorazowe oraz dodatki miesięczne dla nauczycieli i przedszkolank;
- c) kursy szkoleniowe i egzaminy kwalifikacyjne dla nauczycieli;
- d) utrzymanie szkoły w St. Ludań i kursy języka polskiego we francuskich szkołach średnich;
- e) koszty utrzymania i wynajmu lokali szkolnych;
- f) organizacje i prowadzenie burs polskich;
- g) akcje stypendialną dla dzieci emigrantów uczących się w szkołach średnich i studiujących w Polsce i we Francji;
- h) zakup pomocy naukowych i podręczników szkolnych;
- i) akcję letniego nauczania języka polskiego w okręgu Toulouse;
- j) rozwój prasy: dla dzieci „Polskie Pachole”, fachowej dla nauczycieli „Poradnika Oświatowego”.

Celem ujednoczenia wydatków na oświatę polską we Francji oraz ułatwienia wprowadzania oszczędności, utworzono w 1932 r. przy ARP w Paryżu — Fundusz Szkolny³⁹. Powstał on z wpłat przedsiębiorstw francuskich, dotacji MSZ, MWRiOP oraz innych instytucji i towarzystw krajowych. Od 1934 roku Rada Porozumiewawcza Związków Polskich

³⁷ AAN, MSZ, sygn. 10585.

³⁸ Udało się ustalić, że szkolnictwo polskie we Francji finansowały: MSZ, MWRiOP, Kuratorium Śląskie, Bank PKO, Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej, Orbis, Światowy Związek Polaków z Zagranicy, Polskie Towarzystwo Emigracyjne w Warszawie, Wydział Zagraniczny ZHP i in. AAN, MSZ, sygn. 654.

³⁹ AAN, MSZ, sygn. 10580, 10681, 11364; *Dotacje Funduszu Szkolnego Polaków z Zagranicy w Warszawie, na cele kulturalne oświatowe wychodźstwa polskiego*. „Poradnik Oświatowy 1939, nr 7, s. 398. Z Funduszu Szkolnego wydatkowano pieniądze na: akcję szkoleniową (kursy wiedzy o Polsce, kursy Wf, kursy na instruktorów akcji letnich w Warszawie, wizytacje kursów i obozów), akcję stypendialną, szkolną, sportową, prasowo-wydawniczą, akcję kontaktów z terenem, pomocy kulturalno-oświatowej, studia oraz wydatki różne; Plan wydatków na rok szkolny 1938/39; AAN, MSZ, sygn. 11364.

we Francji, skupiająca większość organizacji emigracyjnych, ogłaszała coroczną zbiórkę na oświatę polonijną we Francji⁴⁰. Zebrane w ten sposób pieniądze uzupełniały Fundusz Szkolny.

ZAKOŃCZENIE

Dokonanie jednoznacznej oceny opieki II Rzeczypospolitej nad szkolnictwem polskim we Francji w latach między pierwszą a drugą wojną światową, nie jest możliwe. Przeszkodę stanowi nie tylko to, że prezentowany w niniejszej pracy materiał jest wynikiem wstępnego etapu badań utrudnionych przez niedostatek danych źródłowych. Jeśli się weźmie pod uwagę trudną, we wszystkich dziedzinach, sytuację państwa polskiego, odrodzonego po 123 latach niewoli, to dochodzi się do przekonania, że w opiekę tę i pomoc dla szkolnictwa polskiego we Francji włożono wszystko, na co stać było ówczesną Polskę. Z drugiej strony zestawienie istotnych potrzeb wychodźców, znaczenia szkoły polskiej dla teraźniejszości i przyszłości emigracji z dokonaniem wypada niekorzystnie dla władz polskich. Przez całe międzywojenne dwudziestolecie nie udało się władzom polskim stworzyć szkolnictwu polskiemu we Francji mocnych podstaw prawnych, które poparte byłyby autorytetem obu państw, a przez to umożliwiały powstawanie szkół polskich, ustalanie ich właściwej struktury organizacyjnej i nadawałyby im odpowiednią rangę w społeczeństwie francuskim. Doceniając jednak znaczenie oświaty polonijnej, jej funkcji w kształtowaniu postaw patriotycznych emigrantów i w procesie opóźniającym wynarodowienie, władze polskie podejmowały wielorakie prace organizacyjne i merytoryczne, co w efekcie przyczyniło się do tego, że według różnych danych — 25 do 50% młodzieży polskiej we Francji korzystało z nauki szkolnej w języku ojczystym. Czy jednak władze polskie w sposób zadowalający wywiązywały się z ciężących na nich obowiązków zapewnienia szkolnictwu polonijnemu pomocy: organizacyjnej, merytorycznej i materialnej na rzecz krzewienia języka ojczystego, kultywowania kultury polskiej i podtrzymywania więzi narodowej — powiedzieć będzie można po przeprowadzeniu dalszych badań.

⁴⁰ Organizowanie zbiorów rozpoczęto w 1934 r. Dały one: 55 566 fr. w 1934 r., 42 042 fr. w 1935 r., 84 134 fr. w 1936 r., 104 802 fr. w 1937 r., 141 502 fr. w 1938 r. *Sprawozdanie Głównego Komitetu Zbiórki na Oświatę w 1937 r.* „Poradnik Oświatowy”, 1939, nr 3, s. 137.

